

СУХАНОВА Д. С.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін*(Одеський державний університет
внутрішніх справ)*

УДК 341.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.6>**ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЇХ РОЗВИТКУ**

Наукову статтю присвячено характеристиці особливостей основних принципів правової системи Європейського Союзу (далі ЄС). Загальні принципи є засобом тлумачення, як правової системи ЄС, так і національного законодавства держав-членів. Визначено, що застосування загальних принципів права ЄС дозволяє заповнити прогалини в правовій системі ЄС, забезпечує автономність і узгодженість правової системи ЄС. Вони виступають джерелом права ЄС. Актуальність дослідження продиктовано також тим, що у процесі співробітництва і взаємодії України з Євросоюзом, особливо для зближення українського національного законодавства із законодавством ЄС першорядне значення має саме облік принципів права ЄС, оскільки процеси уніфікації і гармонізації здійснюються на основі цих принципів.

Особливу увагу приділено особливостям загальних принципів права ЄС, що обумовлено природою і змістом самої правової системи ЄС. Аналіз особливостей принципів права ЄС дозволяє виокремити їх характерні риси по таких напрямках: за їх походженням, за джерелами їхнього закріплення, за їх змістом і за їх функціональним значенням. Показано, що матеріальні і формальні джерела, а також зміст принципів права ЄС відрізняються різноманіттям. Матеріальними джерелами принципів права ЄС є міжнародне публічне право, загальні конституційні традиції держав-членів і конституційні, економічні і політичні основи самої європейської інтеграції, а формальними джерелами – прецедентне право, установчі договори й акти вторинного права. Класифікація принципів правової системи ЄС у змістовному плані полягає в тому, що деякі з них визначають співвідношення правової системи ЄС з національними правовими системами держав, що входять у Союз, другі – співвідношення її з рештою світу, треті – основи устрою і функціонування ЄС, четверті – основні засади в рамках окремих сфер правового регулювання ЄС. Роль принципів права ЄС у правовому регулюванні полягає в тому, що вони є самостійними джерелами права. Інтеграційний характер правової системи ЄС обумовлює особливу роль принципів права у зближенні законодавства країн-членів.

З'ясовано, що загальні принципи правової системи ЄС, отримавши своє формальне договірне закріплення в межах правової системи ЄС у формі письмового акта, тим самим набули обов'язкового характеру. Водночас, у зв'язку з тим, що на Суд Європейського Союзу покладено практичну роботу з роз'яснення сутності та складу загальних принципів права ЄС.

Ключові слова: *правова система ЄС, загальні принципи права ЄС, принцип верховенства права, принцип прямої дії.*

Sukhanova D. S. General principles of the legal system of the European Union and trends in their development

The scientific article is devoted to the characterisation of the peculiarities of the general principles of the EU legal system. General principles are a means of interpretation of both the EU legal system and the national legislation of the Member States. It is established that the application of general principles of EU law allows to fill the gaps in the EU legal system, ensures the autonomy and coherence of the EU legal system. They act as a source of EU law. The relevance of the study is also dictated by the fact that in the process of cooperation and interaction between Ukraine and the European Union, especially for the convergence of Ukrainian national legislation with the EU legislation, it is the consideration of the principles of EU law that is of paramount importance, since the processes of unification and harmonisation are carried out primarily on the basis of these principles.

Particular attention is paid to the peculiarities of the principles of EU law, conditioned by the nature and content of the legal system of the European Union itself. The analysis of the peculiarities of the principles of the EU law allows us to identify their characteristic features in the following areas: by their origin, by the sources of their fixation, by their content and by their functional significance. It is shown that material and formal sources, as well as the content of the principles of EU law are characterised by diversity. Material sources of EU law principles are public international law, general constitutional traditions of member states and constitutional, economic and political foundations of European integration itself, and formal sources are case law, constituent treaties and acts of secondary law. The classification of the principles of the EU legal system in terms of content consists in the fact that some of them determine the correlation of the EU legal system with the national legal systems of the states that are members of the Union, the second – its correlation with the rest of the world, the third – the foundations of the structure and functioning of the EU, the fourth – the basic principles within the framework of individual spheres of EU legal regulation. The role of the principles of EU law in legal regulation is that they are independent sources of law. The integrative nature of the EU legal system determines a special role in the principles of law in the convergence of the legislation of the member states.

It has been found out that the general principles of the EU legal system, having received their formal contractual fixation within the framework of the EU legal system in the form of a written act, have thus acquired a binding character. At the same time, due to the fact that the Court of Justice of the European Union is entrusted with the practical work to clarify the essence and composition of the general principles of EU law.

Key words: *general principles of EU law, Court of Justice of the EU, the principle of the rule of law, principle of direct action.*

Вступ. Актуальність дослідження продиктовано тим, що у процесі співробітництва і взаємодії України з Євросоюзом, особливо для зближення українського національного законодавства із законодавством ЄС першорядне значення має саме облік принципів права ЄС, оскільки процеси уніфікації і гармонізації здійснюються, насамперед, на основі цих принципів. Правова система ЄС стала результатом взаємодії різних правових режимів і міждержавних відносин, увібравши в себе досягнення і правові традиції європейських держав [1, с. 493]. Правова система ЄС відображає єдність різноманіття правових культур, функціональність гармонізації правових норм асоціації з національними правовими характеристиками держав-членів. Право ЄС, пройшовши випробування часом і ставши ефективним регулятором суспільних відносин у міждержавних об'єднаннях, поряд з повагою до національних правових систем, одночасно виявилось

потужним інтегратором численних нововведень у національному правопорядку. В даний час правова система ЄС, створена і функціонуюча на основі міжнародного права, особливе автономне утворення, визначальними рамками якого є досягнення цілей і завдань у різних сферах його компетенції [2, с. 324]. Проте питання щодо визначення місця, ролі та значення принципів права ЄС, а також визначення тенденції їх розвитку в сучасному суспільстві потребує детального розгляду, що вказує на актуальність обраної теми наукового пошуку.

Питання визначення суті та змісту принципів правової системи ЄС досліджували: Л. Богачова, О. Головка-Гавришева, О. Домбровська С. Задорожна, В. Колесніченко, І. Куровська, О. Назаренко, Ховпун О., О. Юхимюк та інші зарубіжні вчені.

Постановка завдання. Мета статті полягає у комплексному дослідженні загальних принципів правової системи ЄС, а саме таких аспектів принципів права, як поняття, особливості, генезис та система.

Результати дослідження. Умовою стабільного розвитку правової системи ЄС є забезпечення його правової однорідності, що передбачає дотримання державами-членами основних принципів функціонування ЄС. Принципи функціонування правової системи ЄС визначають нерозривний зв'язок з правовими системами держав-членів, визначаючи тим самим компетенцію та особливості формування його інституційної системи, яка, будуючись на основі врахування особливостей наднаціонального та міжурядового співробітництва, служить досягненню цілей, поставлених перед ЄС. Вони є визначальними в процесі розвитку правової системи ЄС, визначаючи напрямки правозастосування і правотворчості в рамках цієї організації.

Принципи права ЄС – це загальні правила, які використовуються та застосовуються при тлумаченні права ЄС, вони включають принципи справедливості та захисту прав людини та можуть заповнити прогалини в законодавстві, зробити закон більш послідовним. Загальні принципи прав спільноти впливають із ряду джерел [3, с. 292].

Колесніченко В. надає наступне визначення: «Принципи права Європейського Союзу – це керівні засади, що концентровано виражають важливі сутнісні риси і цінності, властиві правовій системі Європейського Союзу, визначають конкретний зміст і загальну концептуальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин у рамках інтеграційного об'єднання – Європейського Союзу, відрізняються різноманіттям за їх походженням (матеріальними джерелами), за джерелами їхнього закріплення (формальними джерелами), у змістовному плані і за їх функціональним значенням» [4, с. 10].

Починаючи з 50-х рр. принципи права в правових системах європейських країн розвивалися під впливом інтеграційних процесів. Усі принципи права ЄС можна поділити на декілька груп, які різняться за своїм призначенням і сферою дії: 1) принципи верховенства і прямої дії права ЄС, що визначають його співвідношення з правовими системами держав-учасниць; Закріплення принципу верховенства права на національному рівні в конституціях держав, а також на міжнародному рівні і міжнародно-правових актах, тобто в угодах, статутах, хартіях, є гарантією розвитку та співіснування незалежних держав, різних народів та конституційно-правових традицій в світі. 2) загальні принципи права – початкові засади правового регулювання, які діють в усіх сферах відання Союзу і властиві також іншим демократичним правовим системам. 3) спеціальні принципи права Європейського Союзу, що мають силу у рамках окремих галузей або сфер його правового регулювання. 4) принципи діяльності Європейського Союзу, які визначають порядок реалізації Євросоюзом наявної у нього компетенції [3, с. 294].

На думку Назаренко О., найбільш притаманні принципи праву ЄС це: 1) співвідношення права ЄС з правовими системами держав-членів (верховенства права ЄС над національним правом держав-членів, прямої дії права ЄС); 2) функціонування ЄС, які визначають порядок реалізації наданих йому повноважень (принципи пропорційності, субсидіарності тощо); 3) спеціальні принципи права ЄС, які застосовуються в рамках окремих галузей або сфер правового регулювання в ЄС; 4) загальні принципи права ЄС – керівні засади правового

регулювання, які діють у всіх сферах компетенції ЄС та, водночас, притаманні демократичним правовим системам [5, с. 243].

Колесніченко В. пропонує розглядати систему принципів права ЄС у вузькому та широкому розумінні. Загальні принципи права у вузькому розумінні охоплюють принципи цінності Союзу та можуть бути поділені на три групи: 1) основні права людини; 2) демократичні принципи; 3) принципи правової держави. Загальні принципи права в широкому розумінні, крім загальних принципів у вузькому розумінні, включають такі групи принципів: включають такі групи принципів: 1) принципи взаємодії з іншими правовими системами (принципи верховенства і прямої дії); 2) принципи, що визначають відносини Європейського Союзу з рештою світу; 3) процесуальні принципи; 4) загальні структурні принципи; 5) загальні функціональні принципи [4, с. 15].

Слід зазначити, що загальні принципи правової системи ЄС, отримавши своє формальне договірне закріплення в межах ЄС у вигляді письмового акта, тим самим стали обов'язковими для виконання. Разом з тим, у зв'язку з тим, що на Суд Європейського Союзу покладено практичну роботу з роз'яснення сутності та складу загальних принципів права ЄС, можна стверджувати, що їх походження значною мірою пов'язане з його правозастосовною практикою, завдяки чому їх відносять до правової категорії неписаного права.

Розглянемо загальні принципи права ЄС, а саме принципи взаємодії з іншими правовими системами (принцип верховенства і прямої дії) більш детально. Слід зазначити, що загальні принципи права ЄС, отримавши своє формальне договірне закріплення в межах ЄС у вигляді письмового акта, тим самим стали обов'язковими для виконання. Разом з тим, у зв'язку з тим, що на Суд Європейського Союзу покладено практичну роботу з роз'яснення сутності та складу загальних принципів права ЄС, можна стверджувати, що їх походження значною мірою пов'язане з його правозастосовною практикою, завдяки чому їх відносять до правової категорії неписаного права. Так, рішення у справі *Flaminio Costa v E.N.E.L.* є одним із найбільш «знакових» рішень Суду Європейського Союзу, яким було запроваджено принцип верховенства права Європейських співтовариств [6] та набуття концептуального значення для розвитку євроінтеграційного правопорядку та ілюструє складний характер права Європейського Союзу та його взаємозв'язок із національним правом держав-членів. З рішення випливає, що держави-члени погодилися втратити частину своїх державних повноважень, оскільки погодилися передати реалізацію деяких з них наднаціональному об'єднанню, а це означає, що ЄС має свої правові режими [7, с. 220-234].

Основні тези принципу верховенства права ЄС викладені у справі *Van Gend en Loos*, Суд довів, що «Союз створює новий правовий порядок у міжнародному праві, на користь якого держави обмежили свої суверенні права, хоча і в обмежених сферах, і суб'єктами якого є не лише держави-члени, але й їхні громадяни» [8]. Наріжними елементами принципу верховенства права ЄС є примат застосування права ЄС над національним правом держав-членів та пряма дія права ЄС у національному праві [9, с. 228]. Тобто, національне законодавство ні за яких обставин не може мати пріоритету над правом Союзу, оскільки в іншому випадку все право ЄС було б безглуздом [10, с. 119].

Подальші рішення Суду Європейського Союзу були спрямовані на розширення сфери застосування права ЄС. Було ухвалено рішення, що правова природа ЄС виключає «належне прийняття нових національних правил тією мірою, якою вони були б несумісні з положеннями права ЄС. Суд також зазначив, що у разі конфлікту між правом Співтовариства та національними нормами останні можуть не братися до уваги [11]. Рішення Суду Європейського Союзу у справі *Simmenthal S.p.A.* розвинуло зміст принципу верховенства права Європейських Співтовариств. Зазначалося, що «відповідно до принципу примату права ЄС співвідношення між положеннями установчого договору та актами установ, які безпосередньо застосовуються, з одного боку, та національним законодавством, з іншого боку, є таким, що з моменту набрання чинності положеннями вони не тільки автоматично унеможливають це здійснення [11].

У разі колізії між національними правовими нормами та положеннями права ЄС останні мають переважну силу за умови, що суспільні відносини підпорядковуються правилам Союзу [12]. Відповідно, у разі конфлікту між національним правилом та нормою ЄС, перше має бути скасоване, незалежно від його місця в національному правопорядку та часу його прийняття. Судова практика ЄС наочно демонструє, що колізії між правом ЄС та національним законодавством можливі та майже неминучі [13, с. 396].

Верховенство права ЄС також означає, що обов'язком національних правоохоронних органів є забезпечення ефективного правового захисту особи від дії національного законодавства, яке суперечить положенням права ЄС. У зв'язку з цим принцип ефективного застосування права також передбачав надання необхідного тимчасового правового захисту, навіть якщо він передбачав незастосування національного законодавчого акта, якщо він суперечив праву ЄС.

Принцип прямого застосування має також велике значення у взаємодії національного права держав-членів із правом ЄС. Принцип прямого застосування права ЄС закріплений у рішенні Суду ЄС у справі *Van Gend & Loos* [8], Суд ЄС підкреслив, що «Співтовариство створило новий правовий порядок міжнародного права, на користь якого держави обмежили свої суверенні права, хоча в конкретних сферах і в колі суб'єктів, які включають не тільки держави-члени, а й їх громадян. Право Співтовариства, незалежне від законодавства держав-членів, не тільки накладає обов'язки на окремих осіб, а й наділяє їх правами, які стають частиною їх правової спадщини» [8].

У теоретичному і практичному плані принцип прямої дії права ЄС проявляється у вигляді можливості і здатності норм, що містяться в актах, що видаються органами і установами Союзу, виступати регулятором суспільних відносин, що виникають на території держав-членів, безпосередньо, без необхідності будь-якої форми їх офіційного визнання державами. Правові акти ЄС є обов'язковими та безпосередньо застосовуються національними органами влади та судами, незалежно від згоди та умов, встановлених державами-членами. Судова практика Суду Європейського Союзу ґрунтується на прямій дії, надаючи права юридичних та фізичних осіб, які національні суди повинні захищати [15, с. 46-48].

Оскільки принцип прямого застосування по-різному застосовується до різних джерел права ЄС, Суд ЄС розробив принцип тлумачення національного права в максимально можливій мірі відповідно до права ЄС [16]. По суті, цей принцип передбачає, що положення внутрішнього законодавства держав-членів повинні тлумачитися національними органами влади відповідно до положень законодавства ЄС. Суд ЄС своїми рішеннями також гармонізував підхід до імплементації права ЄС у внутрішні правові порядки держав-членів. У своєму рішенні у справі *Сан-Мікеле-Спа* Суд зазначив, що рецепція не призвела до їх перетворення на національне законодавство, а тому вони повинні застосовуватися національними судами не як національне законодавство, а як право ЄС [17]. Згодом така позиція Суду ЄС була визнана національними судами. Більше того, країни, які вступили до ЄС у наступні роки, враховували необхідність забезпечення на своїй території умов для імплементації права ЄС, які б ґрунтувалися на визнанні автономного характеру правового порядку Європейського Союзу, який є основоположним для держав-членів і має пріоритет над національним правом лише в тих сферах, у яких державні повноваження передані Союзу.

Висновки. Принципи права виражають сутність, зміст права, тому мають значення керівних положень під час здійснення державою правотворчої, правозастосовної діяльності. Норми права формуються на основі принципів права, тому останні є «фундаментальними конструкціями» всієї системи права, всього масиву норм права. В цілому особлива правова природа правової системи ЄС має виняткове значення при характеристиці питань основних принципів права ЄС.

Основоположні правові принципи не завжди можна знайти в установчих договорах Союзу, оскільки вони беруть свій початок у прецедентному праві ЄС. Наведену вище дискусію про характер взаємозв'язку між національним правом та правом Союзу слід розглядати у світлі надзвичайно широкого регуляторного впливу ЄС. Сфера застосування права ЄС все

більше розширюється. Можна стверджувати, що в національному законодавстві практично немає сфери, на яку б не впливала регулююча діяльність Союзу. Іншими словами, більшість положень, що застосовуються на національному рівні, впливають із права ЄС. Цей процес європеїзації, що розширюється, призвів до збільшення кількості правових джерел і швидкої модернізації всього корпусу національного законодавства в різних сферах. У будь-якому разі, темпи розвитку та поглиблення інтеграції в рамках ЄС залежатимуть від ефективності механізму імплементації права ЄС у внутрішні правові системи держав-членів.

Список використаних джерел:

1. Koopmans T. The Birth of European Law at the CrossRoads of Legal Traditions. *The American Journal of Comparative Law*. 1991. 39 (3). P. 493-507. URL: <https://www.jstor.org/stable/840768> (дата звернення: 11.02.2024).
2. Craig P. P., De Búrca G. *The evolution of EU law*. Oxford: Oxford University Press, 2021. 1072 p. URL: <https://academic.oup.com/book/39246> (дата звернення: 15.02.2024).
3. Ховпун О., Домбровська О. Принципи права європейського союзу: сучасне визначення. *Право і суспільство. Міжнародне право*. № 5. 2022. С. 292-297. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/5_2022/43.pdf (дата звернення: 15.02.2024).
4. Колесніченко В.В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2010. 22 с.
5. Назаренко О. А. Загальні принципи права ЄС в правовій системі ЄС. *Правове регулювання економіки*. 2015. № 15. С. 242–249. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/094f0e28-0f3b-42bd-aaf8-7de89bcc0876/content> (дата звернення: 20.02.2024).
6. Judgment of the court of of 15 July 1964. Flaminio Costa v E.N.E.L. Reference for a preliminary ruling: Giudice conciliatore di Milano – Italy. Case 6-64. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006> (дата звернення: 20.02.2024).
7. Mangold A. Costa v ENEL (1964) On the Importance of Contemporary Legal History Inter-Trans-Supra? *Legal Relations and Power Structures in History. Proceedings of the 15th European Forum of Young Legal Historians, Florence, (Jahrbuch junge Rechtsgeschichte / Yearbook of Young Legal History)*. Saarbrücken: AV Akademikerverlag, 2011. P. 220-234. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/11273622/Mangold__Costa_-_Contemp._Leg._History_%282011%29-libre.pdf?1390858630=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DCosta_v_ENEL_1964_On_the_Importance_of_C.pdf&Expires=1708424711&Signature=Vau5g0kMJ8gx5OSXRjPNGV383mL7BWAC81OWudA823emzgaH9J2SqCx0s9vM9TrU9~EhlYezoZOErlnTtGvy2EwcPh~Oq9PIKmsGM65MmgI9tnDtmqLB2efxn8AFyoH6qZS0sD0xJH UQUBL81RiutsFcTUIhPoCItBINKYoumJVKLM5Mxl8GG~YhyJnQFu7Zr5LS5H-2AkkFc9XGgg9imDcD~M5zDajdXADyvqbsr3anHG~nmwziw7wMkpW1ef3AnLWgegizesp0GAo53zXrTAmWYf7Ex0DyLiFUCGdwvWQ9RkzQD1OylMp0wXBCXjdZOHm7sdXpxrpwGhceLJtCg_&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA (дата звернення: 15.02.2024).
8. Judgment of the court of 5 february 1963. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie – Netherlands. Case 26-62. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61962CJ0026> (дата звернення: 20.02.2024).
9. Головка-Гавришева О. Принцип верховенства права Європейського Союзу як основа взаємодії правової системи ЄС і національних правових систем держав-членів *Вісник Львівського національного університету. Серія міжнародні відносини*. 2017. Випуск 42. С. 227-232.
10. Loth W. *Building Europe: A History of European Unification*. Berlin and Boston, MA, De Gruyter, 2015. 485 p. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/25220/1004874.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 20.02.2024).

11. Judgment of the Court of 9 March 1978. Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA. Reference for a preliminary ruling: Pretura di Susa – Italy. Discarding by the national court of a law contrary to Community law. Case 106/77. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A61977CJ0106> (дата звернення: 20.02.2024).

12. Judgment of the Court of 18 June 1991. Case C-260/89, Elliniki Radiophonia Tileorassi Anonimi Etairia (ERT AE). URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:05574ebb-3d4e-4dd6-b9f1-322b5aac8c7f.0002.06/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 20.02.2024).

13. Goldoni, M. Constitutional Pluralism and the Question of the European. Common Good. European Law Journal. 2012. Vol. 18, Iss. 3, pp.385-406.

14. Judgment of the Court of 5 February 1963. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie – Netherlands. Case 26-62. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61962CJ0026> (дата звернення: 20.02.2024).

15. Пастушок Г.І. Комунарне право Європейського Союзу: філософсько-правовий вимір: дис.... на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 223 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/781> (дата звернення: 20.02.2024).

16. Judgment of the Court of 26 February 1986. M. H. Marshall v Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority (Teaching). Reference for a preliminary ruling: Court of Appeal (England) – United Kingdom. Equality of treatment for men and women – Conditions governing dismissal. Case 152/84. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61984CJ0152> (дата звернення: 20.02.2024).

17. Judgment of the Court of 22 February 1968. Acciaierie San Michele SpA (in liquidation) v High Authority of the ECSC. Case 9-65. Access to European Union law. URL: [https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61965CO0009\(01\)&rid=7](https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61965CO0009(01)&rid=7).

